

ԱՆՈՒՅԱՆ ԵՄԵՆ ԴՈՐ ՔԱՆԱԿ

ՅԱՒԵՐԺՈՒԹԵԱՆ ԱՓԵՐԷՆ

ԱՆՋՆՋԵԼԻ ԳԱՐՏԷՍ

Եփրատի ջինջ ափերէն մինչեւ դռներն Անիին,
Եւ Աղձնիքէն մինչեւ ոտքը կովկասեան շղթային,
Յեղն իմ հայկեան արիւնով զըծեց սահման քաջութեան,
Գըրեց փառքեր ու վէրքեր, մազաղաթներն իր խոկման:

Ու Տարօնէն՝ ուր ծընաւ լոյսը մտքին հրաշագործ,
Մինչեւ Ոստանն Այրարատ՝ հողերն անտէր, կէրք ու խոց,
Տրտմութենէն ձանձրացած՝ նոր այգերու կը սպասեն,
Իբր արիւնի իրաւունք, ժառանգութիւն հողեղէն:

Ես անսահման հեռուէն կը դիտեմ դունտն աշխարհի,
Եւ այդ դունտին մէջ՝ քեզ, իմ լո՛յս աշխարհ հայրենի.
Անհունօրէն կը հրճուիմ ի տես ամբիծ լեռներուն՝
Որոնց դադաթն է աթոռ՝ երկնի կայտառ ձիւներուն:

Օ՛ր, կը դիտեմ տխրադին ամայութիւնն ողբերգակ
Վաղնջական հողերուն, յուշարձաններն աւերակ՝
Վաղնջական հողերուն, որոնք տակաւ կը հեծեն
Վըկայ անձայն մեծութեան, որոնք տակաւ կը հեծեն
Եւ որոնց վրայ դեռ կ'ապրին յետին յուշեր փառքերէն:

Վանայ ծովակն այեծուփ, տարբեր՝ կապոյտ Սեւանէն,
Ունի մըռայլ երկինք, մինչ կը ժպտի միւսն հեռուէն.
Սիփանայ լեռը՝ կարծես քաջուած տրտում ամպի նմակ,
Սիփանայ լեռը՝ կարծես քաջուած տրտում ամպի նմակ,
Անոր պղտոր ջուրերուն մէջ չի ցոլար վայրահակ:

Ամէն դիւեր Մասիսի ամրածածուկ դադաթին՝
Ամէն դիւեր Մասիսի ամրածածուկ դադաթին՝
Ճաճանչ կ'ըլլամ ու կ'իջնեմ, կը վառեմ տունն անուրջին,
Հայկին շունչով հեւացող մանուկներու կուրծքերուն
Կը բաշխեմ սէր վարդանի՝ Աւարայրի փողն հնչուն:

Քե՛զ կաթողին սիրած եմ, ո՛ր վարտասուող Մայրութիւն,
Քե՛զ կաթողին սիրած եմ, ո՛ր վարտասուող Մայրութիւն,
Ես դառնային, ա՛հ, սրտիս հետ շրջաններն արեւուն,
Ու կեանք առնէր նոր հրաշքով՝ դիւցապներու գումարտակ,
Կանգնելու սիւնն հայրենի եւ սէրերու անշէջ կրակ:

ՆՈՐ ԱՐԵՒ ՄԸ ՎԱՌԵՑԻՐ

Թռիչք մը հսկայ հայրենատենչ արծիւի,
Դու հոյաթեւ բանաստեղծ՝ կը թեւածես օդապար.
Հայաստանն է քու պարունակ ցանկալի,
Ուր ամէն օր կ'ալցելես, զոյգ Մասիսներն բրած թառ:

Ու սրտերու բարախիւնին ունկնդիր՝
Լուռ ու խոհուն կու տաս շունչ, թեւ ու սըլացք երկնային,
Եւ կը շարժես սիրտեր տենչով յուսալիր,
Արշալոյսին կարօտով հիւսելու երդ կաթողին:

Երբ կը տանջէ խաւարն ու մէկ Հայաստանն՝
Լուսեղէն ցայտք մը կ'ըլլաս մտքերու մէջ թափառուն,
Առած փառքի շողեր մեր Նախնիքներէն աննրման՝
Կու գաս եռանդ բաշխելու եւ սրտերու յարութիւն:

Ո՛րչափ զբւարթ արշալոյսներ ծագեցան,
Ու սարսափի մէջ կորան զոյնները նոր կեանքերու.
Ի՞նչքան խանդով երգեցիր երգը զարնան,
Ու Հրազդանին հետ լացիր, շերիմներու ողբերգու:

Երբ հորիզոնն հազաւ կարմիր պատմուճան,
Միրադ արիւնեց զառնօրէն, հեծկտաց լա՛րը քնարիդ,
Արցունքդ եզաւ ողբերգութիւն տեսական,
Եւ չերզւած երգերդ ալ մեռան անվերջ քեզի հետ:

Լսեցիր ողբը վարդերուն տփուռնած,
Փախըտական դեհնէն, սուրէն կարմիր Սուլթանին.
Անոնց աչքին մէջ նոր արեւ մը վառած՝
Ըսիր, զացէ՛ք, վառելու ջահն հաւատքին ու յոյսին:

Աշտարակի Ս. Մարիանէ
մատուռը, գծագրուած Մոբիէ
անգլիացիէն, վերջին նորո-
գութենէն շատ տարիներ ա-
ռաջ՝ ըստ Ալիշանի («Այրա-
րատ», էջ 185):

Կեչառիսի Յարութեան եկեղեցին. — Կեչառիս
այժմեան 'Ծաղկաձորը' ունէր չորս եկեղեցեակներ,
որոնց չորրորդն էր Համօրէն 'Ննջեցելոց յիշատա-
կին նուիրածը, որուն շինութիւնը տեղի ունեցած
է 1220ին (կամ ըստ հայկ. քուսկանին՝ ՈԿԹ),
շինուած հաղբակի որդի վասակէն: Ալիշան կը
համարի որ ամէնէն անվրար մնացած մատուռը,
եւ ամէնէն գեղեցկագեղն ըլլալ այդ յիշատակ-
ուածը «մատուռն փոքր, սրածայր կաթողիկէի»
(«Այրարատ», էջ 263-265):

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

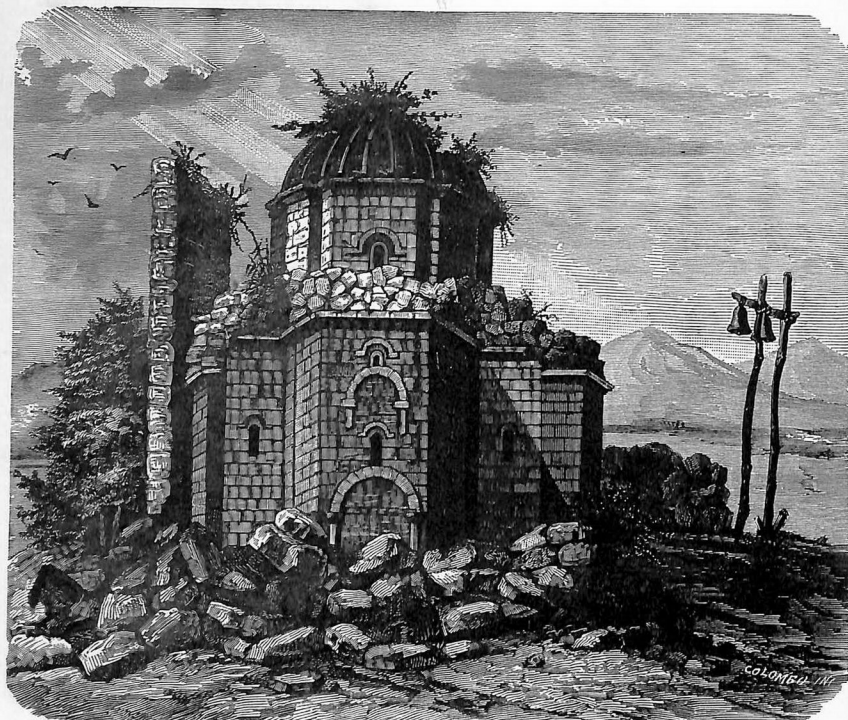
Կապոյտներուն մէջ կապոյտ երազ մ'էիր
 Հայաստան,
 Ջինջ երկինքէ էր հայելի, չքնաղ տեսիլ
 Թափանցիկ,
 Զոր չեմ տեսած, բայց ընտրած սրտիս կեդրոն
 ուխտական,
 Վառ դոյներու լուռ խորան, յաւերժօրէն
 Հիացիկ:

Խոնջ անձուկով երդած եմ բարձրը լեռներդ
 Հայրենի,
 Եւ վրտակները վառվռուն ու լըճակներն
 ասմազուն,
 Որոնց վըրայ կը հսկէր Մասիսի սէրն
 Հովանի՝
 Այրած սրտի ըսփոփիչ, հարուածին տակ
 վիշտերուն:

Մեռող աչքերս չըտեսան քեզ՝ Թանգարան
 յուշերու,
 Կու դամ ահա անհունէն վերապրելու
 տենդադին
 Եւ խնդութեամբ մը զեղուն՝ մաշած սրտիս
 յոյզերուն
 Բոցն արծարծել, տեսիլքէդ նոր չունչ առած
 անմարմին:

Հիմա դուն խոր դիւթանքով մ'անմահութեան
 բարձունքէն՝
 Լուսեղէն կեանք կը թլուս, թրոփէ՝ հրճուանք
 վաղեմի,
 Առինքնելով աւելի՝ քան նիւթական
 սէր ամէն,
 Որ աչքերէն սիրողին կը ջրվէժի,
 կը հոսի:

Խոնջալէս հողիս հրդեհած վայլակումով
 չողարձակ,
 Տարիք մինչեւ Արաղած, մինչեւ Մասիս
 ու Հրազդան,
 Երբ ափերէն իր տժգոհ՝ հայրենականն
 այն դճտակ,
 Կը յորդէր սուղ հազած, սուղ՝ հին դաբերու
 պատմունճան:

Մաստարա. Հին եկեղեցին. – Մաստարա ան-
նի այս կիսաւեր եկեղեցին կը գտնուի Արագածի
ստորոտը սփռուած բլուրներու ծոցը: Շինուած է
ըստ Ալիշանի «Թխակաբմբի քարամբք» եւ է հնա-
գոյններէն, մնացած կիսակաւցուն, միջակ մեծու-
րեամբ, բոլորածու ութանկիւնի, անսին գմբե-
րաւորուած կամարներուն վրայ: Եկեղեցին շրջա-
պատուած էր պարիսպով՝ որ այժմ քանդուած է:
Հիւսիսային դրան լուսամուտի կամարին վրայ
գտնուած է արձանագրութիւն մը. «Յամա տեառն

Թէոդորոս Գնունեաց եպիսկոպոսի շինեցաւ աս-
տուածային տունս՝ քաւել զԳրիգորսա (զԳրիգորս?)
անարժան»:

Ըստ Ալիշանի՝ արձանագրութիւնն տող մը եղ-
ծուած է, ուր քերես կար բուականը, որուն քն-
նութեան կրնայ նպաստել Թէոդորոս Գնունեաց ե-
պիսկոպոսին ամուրը, որ կը յիշուի է. դարու կէ-
սին (645) Դուինի ժողովին մէջ՝ Ներսէս Գ. կա-
թողիկոսի օրով («Այրարատ», էջ 135):

Այն օրէն ես ուխտեցի, մա՛յր հայրենիք
անձկալի,
Հոգիս կապել պատմութեանդ, ըլլալ սիրոյդ
ողջակէզ,
Ձոհել անձիս զիւրութիւնն, երգել ցաւերն
անցեալի,
Հիւսել պըսակ փառքերէն եւ հեռուէն
սիրել քեզ:

ՄԱՂԿԵՐ Է ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Հորիզոնին ուղղած աչքերս տրամօրէն
են մեկնեցայ՝ նոր արեւին անձուկով,
հայրենի հողն, արիւնապանդ այն ատեն,
Քաղցրութիւն է այժմ, եւ կեանք ու զորով:

Ո՛րվ իմ չքնաղ հայրերուս՝ լո՛յս հայրենիք,
Աւերակներդ ահա ծաղկե՛ր են, ծաղկեր.
Նոր արեւ, նոր լուսին ելած են երկինք,
Ժըլվիտ, սէր կայ սրտերու, տիւ ու զիշեր:

Երազեր եմ, դարերու կեանքն երջանիկ,
Եւ փառապանծ անցեալն իմ հին սերունդին.
Բայց թեւս անդօր ինկաւ ջախջախ, կողկողիկ՝
Երբոր սահմանն իմ յոյսերուս փակեցին:

Կարօտն անքուն տարաւ հոգիս տարուեր,
Լեռներ, ձորեր ու լըճակներ կապուտակ,
Հարբեցաւ սիրտս ձեզմով, ո՛վ քա՛ղցըր յուշեր,
Ողջոյնս առին խոր անդունդներ անյատակ:

Բայց հիմա, նոր, հայրենազեղ երկինքէն՝
Սաւառնումներ սիրատոյնը կայթիռով
Կու գան ճակատըս այրելու ջերմօրէն,
Ալիքներու աստուածային համրոյրով:

Ոսկեզէն լար եւ շունչ ունէր իմ քընաբն,
Հին յուշերէն առած հոսանք եւ լեզու,
Արցունքի տեղ՝ արդ չեփոքն իմ խանդավառ՝
Թող տարփողէ տօներն հրաշունչ փառքերու:

Յ Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Կ Ն

Հորիզոնէն չեւէ՛ երբե՛ք կտրմիր արփի,
Արփի սուղի ու դառնութեան, մահուան, քունի.
Մոռնա՛նք ցըմիշտ զերեզմաններն ու անապատ,
Մեղի օրոցք պէտք է, շունչ, հոգ՝ ո՛չ թէ պալատ:

Դաշտերը թող ծաղկին, ուռին լանջք դետերուն,
Ու թարմութեամբ եւ կանանչով անվե՛րջ յորգուն
Հայրենիքն իմ պայծառանայ, Արաքսի պէս
Քանդէ թումրեր՝ յորձանքին մէջ հըզօր ու վէս:

Թող փըշրբերն թեւերն հուժկու բաղէներուն.
Ամալութեան ըստուերներուն մէջ թափառուն.
Յարութեան շունչն երբոր կանգնէ սերունդը նոր՝
Լոկ արծիւներ՝ ճախրեն ոյս՛րար լուսաւոր:

Կը հոսի կեանքը վարարուն եւ երջանիկ...
Կայթիւն պարի, սրտի նըւալ սիրտառփիկ՝
Արեւուն տակ կը ջերմանայ կենդանարուէս,
Նոր կեանքերու ծընունդ տալով, խրրոխտ եւ թուխ:

Ա՛խ, մտայլ ամպեր չանցնին բընաւ մեր երկինքէն,
Ամպեր՝ յըղի սարսափներով, խե՛նթ, անօրէն.
Մոխրի տեղ՝ սիրոյ կակաչը թող ծաղկի
Սեղաններուն վրայ՝ փրփուրին քով գինիի:

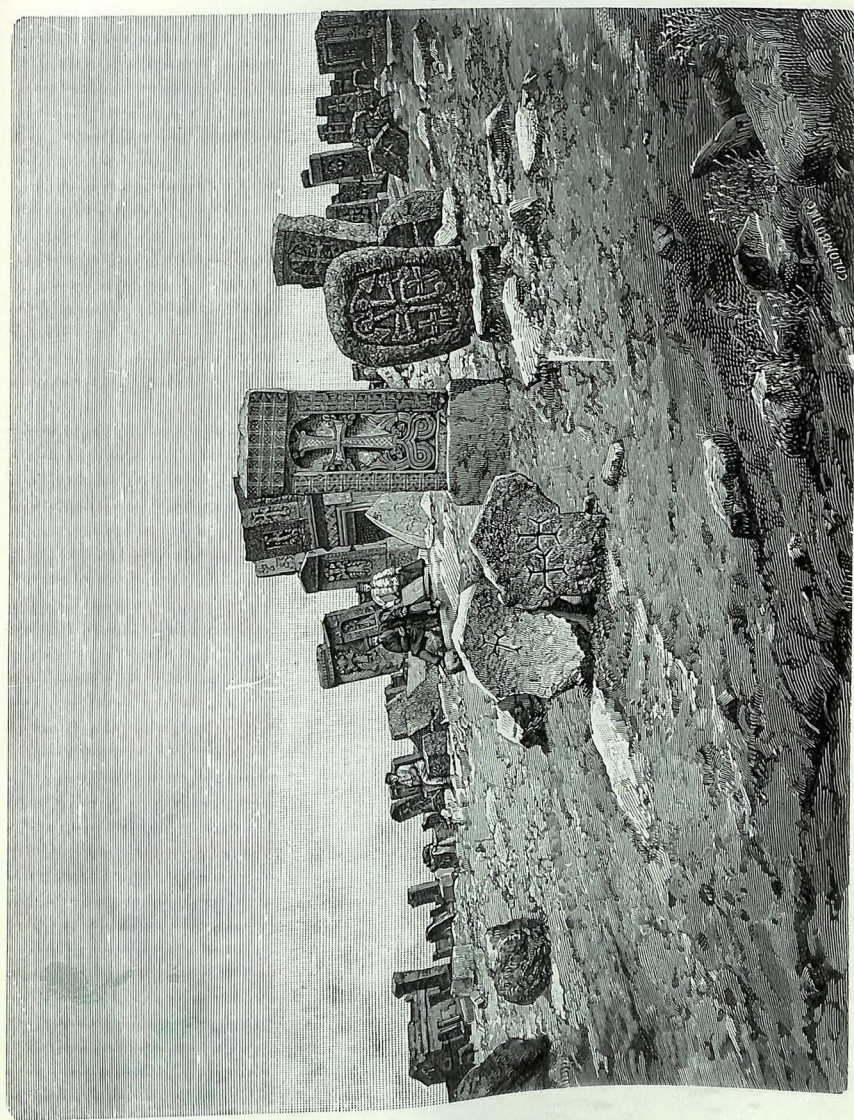
Եւ երբ այգուն աշխատանքի բանուորներդ հլու՛
Քրտինքն իրենց զոհաբերեն մայր արտերու,
Լիարուսն հնձեն ցորեններուն հետ ոսկեհատ՝
Մարգարիտներ՝ յոյսի ցայտքո՛վը լուսակաթ:

Ա Փ Մ Ը Հ Ո Ղ

Հըթիւ մէք սի՛րարդ հրակայակ ցորեբու,
Հողիդ տաճար անդմբեթ՝
Բացուած անհուն ասպարէզի, արեւու,
Վանելով միշտ մութն անհետ:

Այդ տաճարէն եկան ըմպել սերունդներ,
Անմահութեան ջուրն արծաթ,
Եւ մտքդ առին հրդեհ ու բոցեր՝
Ազատութեան հերոսներ:

Անծայր հեռուն՝ երբ չափեցիր սրբատես,
Եւ սուգունցար արամաղին
Ֆաւերու ծովն հայրենական պատմութեան՝
Ոստիներդ իսկ լըռեցին:

Նորատու (Սեւան) գիւղաւանի ընդարձակ գերեզմանատունը՝ որ կը գտնուի անոր արեւելեան կողմը՝ դէպի լեակ: Հոն կան շիրիմներ, խաչքարեր «խուռն եւ խիտ, պէսպէս ճարտար դրուագօք» կ'ըսէ Ալիշան, որոնց վրայ կը նշմարուին դէռ նըշաններ, հետքեր քաղուածներու անուններուն: Այդ խաչքարերը արժանի են մանրամասն քննութեան: Խաչքարերու եւ գերեզմաններու խուռն քաղմութեան մէջ կը գտնուին նաեւ երկու մատուռներ. մին՝ շինուած Զաքարէ մեծ սպասալարին ժամանակ (1211ին), ինչպէս արձանագրուած է ժովը գտնուող մեծ խաչքարի մը վրայ՝ Մխիթար փեմարեւնցէն (որդի Գարբի), որ եղած է առաջնորդ «մեծառչակ գեօղիս Նորատուաց», միւս մատուռը՝ գերեզմանատան հիւսիսակողմը, ուշ է ժամանակով, կառուցուած 1714ին՝ արեւմտեան դրան մօտ եղած արձանագրութեան համաձայն («Միսական», էջ 47):

Դուռն դիտութիւնն էիր, համբաւ մենասէր,
Որ շրջեցար հայրենիքն,
Առանց քարերն համբուրելու, անհամբեր
Ձանտնք սրտիդ կըրեցիր:

Ըզբեղ յուզող ալիքն հակայ այն սէրն էր,
Որ անցեալին լըծակով
Շարժեց երկիրն Հայուն, տըւաւ հողին ապալեր
Նոր հայութիւն ու դրոշմ:

Մահէդ վերջն էր, երբոր բերին ամբ մը հող
Մարմնոյդ վերայ ցանկու,
Որայտաց հողին Նահապետիդ լուսաշող...
Հայրենիքն էր այցելու:

Խ Ա Ջ Ք Ա Ր Ե Ր Ը

Պաշտարներն են հողին տրտմամ քընարներ,
Դաշտերուն վրայ փռուած անծայր ու անթիւ.
Սիրտեր խօսուն, որ կը տրոփեն սրտաւեր
Հողերուն կից, լալով մեր վիշտն անհաշիւ:

Պաշտարներն են ծաղկամ դաշտեր յոյսերու,
Որ պատմութեան անունով դեռ կը շնչեն...
Երթամ ժողովմ յետին խօսքեր սրտերու,
Թախծալից ողբն՝ հասած հին հին դարերէն:

Պաշտարներն այդ երթամ գտնեմ անձուկով,
Լըսեմ տանջուած վարպետներու հարուածներ,
Որ հոն կ'ապրին դեռ մասններուն հետքերով,
Եւ կաթիլով մը արցունքի մահարեր:

Շիրիմներուն տունթեր ես կ'ունկընդրեմ
Երզը հովին եւ ալիքներն յուզմունքին՝
Որ կը յածին մեր երկնքին վրայ զփռեմ.
Յաւերժական նըստդ՝ հայու ջերմ սրտին:

Դամբարաններ Գառնիլ, յուշք ալեծուփ,
Սլըրով հիւսուած, կանգնած յոյսով անդէնին
Ի յիշատակ մեռելոց՝ սուրբ եւ անգուսպ
Սէրէն մզուած՝ որ կը կապէ Յաւերժին:

Ո՞ր վ շիրիմներ, անմահութեան յուշարձան
Կռուած կողին ալօթքի տան սիւներուն,
Պաշ եւ հաւատք էք, դարերու յենարան,
Որ կը տանիք երանութեան դռներուն:

Կ'աղօթեն քար ու տառ, վառած ջաճն յոյսին՝
Տեկոքի կամ Թալինի շուրջն անդադար,
Հին պաշակներ են նոր կեանքի մը ալյէն,
Բուժելու մեր ցաւն ու թախիժն ողեսպառ:

Խաչքար, սրտի հովանի՛, սէր քանդակուած՝
Յարութեան լուս տննչով մը վառ ու անդարձ...
Կեչառիսն է կամ Նորատուս սրբացած՝
Որոնց վերելը կայ երկինք լուսարաց:

Մէն մի քարի վրայ, դամբանի մը տրտում,
Եւ որմերուն մենաստանի մ'ուխտական,
Անճրեւին տակ, յաւերժապէս երազուն,
Կը սրբայ սիրտ մը եւ քարէ մահարձան:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

Գառնիի Ս. Կարապետ մատուռը, կործանուած
1679ի երկրաշարժէն. Տիպուա աշխարհագրին
գծագրութեամբ ծանօթ է անոր պատկերը («Այ-
րարատ», էջ 362):

Կոր զաւառի արեւելեան կողմը կը գտնուի *Կղեւատ* աւանը՝ որ քանի մը գիւղերէ կազմուած է: Այսօր կը կոչուի *Գարանլու* կամ *Ղարանլուի*, երեք մասերով. վերին, կազմուած է: Այսօր կը կոչուի *Գարանլու* կամ *Ղարանլուի*, երեք մասերով. վերին, միջին եւ ստորին: Վերին գիւղին մէջ կայ գերեզմանատունը բազմաթիւ խաչքարերով, որոնցմէ է հոս դրուածը, որ շատ հին չէ (1665ին), սակայն նրբարուեստ գործ մըն է:

(«Սիսական», էջ 58)